

İSKENDER Mİ ZÜLKARNEYN Mİ?*

İSKENDER PALA

«İskender» adı eski çağlardan bu yana birçok insanlar için büyük anlamlar ifade eder. Bu nedenle gerek İslâm kaynaklarından gerekse batılı kaynaklardan İskender hakkında bilgi edinmek mümkündür. Tarih-ten edebiyata, mitolojiden güzel sanatlara kadar birçok alanda İskender'le ilgili varyantlara da sıkça rastlanmaktadır. Ancak Garb'ın «Büyük İskender»ine karşı Şark'ta «Zülkarneyn» ismiyle karşılaşırız. İfade ettikleri anlamlar yönünden birbirlerinden farklı olan bu iki isim, bazan aynı kişi için; bazan da ayrı kişiler için kullanılmaktadır. Hayatları, yaşadıkları bölgeler ve başarıları yönünden birbirlerine çok benzeyen bu iki ayrı İskender'in hayatları, özellikle doğu kaynaklarında karışık olarak verilmiş ve bazı eski tarih, tefsir, edebiyat vs. müellifleri ikisini aynı kişi sanarak eserlerinde isimlerini zikretmişlerdir. Bu yanlışlıktan dolaydır ki asrımızın en gelişmiş ansiklopedilerinde dahi bazı yanlış bilgilere rastlanmaktadır. Oysa kaynaklar dikkatle incelendiğinde bu konuda bazı tutarsızlıklar kendini göstermekte ve bu iki kişinin ayrı şahsiyetler olduğu hemen ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce şunu söylemeliyiz ki, Kur'an-ı Kerim'de hayatı hakkında bilgiler verilen Zülkarneyn ile hayatını Yunan kaynaklarına dayalı batılı eserlerden öğrendiğimiz Büyük İskender'in birbirleriyle hiçbir alakaları olamaz. Bu bakımdan İskender'in hayatı hakkındaki bilgilere bir açıklık kazandırmak gerekmektedir. İskender-i Zülkarneyn, İskender-i Kebîr, İskender-i Ekber, İskender-i Himyerî, İskender-i Makedonî, İskender-i Yunanî, İskender-i Rumî gibi isimler altında karşımıza çıkan bu tarihî kişiler kimdir? Bu soruya cevap bulabilmek için kaynakları bir tasnif çerçevesinde incelememiz gerekmektedir.

* Bu makale *Journal of Turkish Studies* (=Türklük Bilgisi Araştırması), Vol. 14, 1990, s. 387-403'de de yayımlanmıştır.

Tarihîte İskender :

Tarihî ve ansiklopedik kaynakların Büyük İskender (Alexander the Great) olarak andıkları kişi hakkında verdikleri bilgiler, aşağı yukarı şöyledir: Alexander, Makedonya kralı II. Philippos ile Epirus prensesi Olympias'ın oğludur. Makedonya'nın Pella kasabasında M.Ö. 356 yılında doğdu. Yedi yaşından itibaren meşhur filozof Aristoteles (M.Ö. 384-322) ten ders alırdı. Yirmi yaşına geldiğinde babasının bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine Makedonların başına geçti. Makedonlar öz Yunanlı değillerdi. Bu bakımdan ülke içinde Makedonlar ile Yunanlılar arasında üstünlük konusunda daima soğuk ve sıcak savaşlar olurdu. Yunanlılar safında Atina'nın ünlü hatibi Demosthenes (M.Ö. 382-322); İskender'in safalarında ise hocası Aristoteles ile vak'anüvisi Kallisthenes (M.Ö. 365-328) vardı ve bunlar, ırklarının üstünlük tartışmasını körüklemekteydiler. İskender tahta geçer geçmez Atina'ya hakimiyet sağladı. Oysa babası kendisini doğu seferleri için hazırlamış ve yetiştirmişti. Kuvvetli, zeki ve cesur idi. Cihangir olmak için kendinde bir eksik görmüyordu ve saltanat sürdürdüğü 13 sene içerisinde, sınırları Libya'dan Pencap'a kadar uzanan bir imparatorluk kuracaktı. Bu imparatorluğun sınırları içerisinde bugünkü Anadolu, Lübnan, İsrail, Ürdün, Mısır, Libya, Kıbrıs, Suriye, Irak, İran, Afganistan, Pakistan, Sovyetlerin bir kısmı ile Hindistan bulunuyordu¹. O günün şartlarında 30.000 yaya, 5.000 süvari ve özel birlikler ile at sırtında, yer yer gemiler de kullanılarak fethedilmiş bu kadar büyük ülkede şüphe edilecek çok taraf vardır².

İskender, doğu seferine çıkmadan evvel Makedonya'nın kuzeyini emniyete almak için yaptığı sefer sırasında Yunanistan'da çıkan ayaklanmayı bastırmak üzere geri dönüp Thebai kentini yerle bir ederek 6.000 kişiyi öldürmüştü. Daha sonra dünyanın ilk amfibik çıkartmasını gerçekleştirerek tıpkı Achilleus'in yaptığı gibi³ Troy (Truva)'a ayak basmış ve ilk zaferini Gronikas (Bigaçay)'ta kazanmıştır. Böylece Asya'nın kapılarını açarak ilerleyen ve Pers kralı Daryüs (Dara)'ü yenerek (M.Ö. 333) Mısır'a yönelen İskender, bir sene sonra Tyros (Sur) kentini de toprakları arasına katarak Mısır'a Ammon'un oğlu ve Firavun olarak girer. Burada kendi adına inşa edildiği rivayet edilen 16 kentten en büyüğü olan Alexandria (İskenderiye)'yı kurmuştur. Daha sonra Persepolis (Babil) ve Sus'u da alan M.Ö. 330) İskender buradaki kraliyet sarayını yerle bir

1 Geniş bilgi için bk. National Geographic, p. 1 vd.

2 Geniş bilgi için bk. Erdem, s. 5 vd.

3 Homeros, s. 360 vd.

eder. Ardından Afganistan ile Amuderya'ya yönelecek ve Maracanda (Semerkand)'yı fethedecektir. Bu arada Baktirane (Berh) kralının kızı Roxane (Ruşeng) ile evlenir. Bu evlilik doğu ile batının birleşmesi gibidir. Giderek daha mutlakiyetçi bir idare sistemi kuran İskender'in sarhoş olduğu bir günde, vezirlerinden Kleitos'u öldürmesi, askerleri arasında hoşnutsuzluk yaratınca saltanatı inhitata yüz çevirir. İskender Shelum'daki son savaşında Hind prensi Poros (Pur)u da yenerek Hindistan'a giriyse de kısa zamanda ordudaki isyan kıvılcımları her tarafı sarmıştı. İskender bu isyanın elebaşlarını hemen oracıkta öldürecektir. Artık Arabistan'a yürümeyi planladığı bir sırada ölünce (M.Ö. 13 Haziran 323), kurduğu imparatorluk da pek kısa bir zaman içinde paylaşılıp yıkılıverdi. Makedonyalı İskender hakkında birçok kaynakta buna benzer bilgiler bulunabilir⁴.

Zülkarneyn'in hayatı hakkındaki bilgiler ise İslâm kaynaklarında daha çok tefsirlerde ve özellikle Kur'an-ı Kerim'de adının anılması dolayısıyla, sonradan kaleme alınmıştır. Bu bilgilerin de çoğu efsane yahut kıssa niteliği taşıdığından onun hakkındaki en köklü bilgiyi yine İlahî kitapta bulabilmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de Kehf suresinin 83 ilâ 99. ayetleri arası Zülkarneyn'in hikâyesini anlatır. Bu ayetlerin mealen özeti şöyledir: «Yer yüzünde iktidar sahibi olmuş, kendisine Allah tarafından yardım gösterilmiştir. Batı istikametine ilerleyerek okyanus kenarında bir kavme rastladığı ve onlara iyi muamelede bulunduğu bildirilen Zülkarneyn'in ikinci yolculuğu, ev ve elbiseden habersiz bir toplulukla karşılaştığı doğu istikametine olur. Daha sonraki yolculuğu ise güneyden kuzeye olup Azerbaycan dolaylarında Ye'cüc ve Me'cüc üzerinde sed yaptırmasıyla sonuçlanır»⁵.

Eski doğulu tarih kitaplarının birçoğu Zülkarneyn'den bahseder. Bunlardan Taberî'nin tarihindeki bilgileri şöyle sıralayabiliriz: İskender, Ye'cüc ve Me'cüc'ün yaşadığı sarp dağlar arasına demir ve tuncu eriterek bir set yaptırdı ki bir daha oradan çıkıp civar halkına zarar veremediler⁶.

Seddin iki ucu aralığı 5.000 kulaç idi. Orayı bir kulaç demir, üstüne bir kulaç kalay dökmek suretiyle doldurup üzerine neft yağıyla kükürt dökerek ateşlediler⁷.

4 Msl. Gelişim, s. 63 vd.; Eski Yunan, s. 1-62.

5 Yavuz, s. 303 vd.

6 Taberî, c. I, s. 335.

7 Taberî, c. II, s. 139.

O yerde Zülkarneyn'e bir ihtiyar gelip dedi ki, «Ey şehriyar! Bu yakınlarda bir deniz vardır, ol denizden geçecek zulumatdır ve zulumat içinde bir pınar vardır. Her kim o pınardan bir içim su içe, ölmez, bâkî kalır. Ona âb-ı hayat pınarı derler. Eğer bana inanmazsanız, başkalarından sorun. Şah ertesi gün zulümâta gitmeyi istedi»⁸.

Dört bin kişi ile birlikte 1 ay kuzey istikametine gittiler. Hızır da onun yanında idi. Sonra ikiye ayrılıp İskender bir yere; Hızır bir yere gitti. Hızır acıkınca yanında getirdiği pişmiş balıkları yemek için çıkardı. Elini yıkadığı sudan bir damlası o balığa damladı ve balık dirilip suya atladı. Hızır o sudan içti. İskender ise bundan mahrum oldu⁹.

Yine Taberî, Abdullah ibn Abbas'tan rivayeten şöyle anlatıyor: «İskender, cemî-i askeriyle bir sene mağribde oturdu ve ehl-i mağribi dine davet etti»¹⁰.

Zülkarneyn'in peygamber olup olmadığı hususunda Taberî, onun önceden bir padişah olduğunu, daha sonra da kendisine peygamberlik verildiğini nakletmekle beraber peygamber olmadığını da zikreder. Ayet-i Kerime'de geçen, «Dedik ki; yâ Ze'l-karneyn!»¹¹ hitabını bazı bilginler, Allah'ın peygamberine vahyi olarak değerlendiren; bazıları da bunun, zâhirde bir söz olmakla beraber Zülkarneyn'in gönlüne ilham olunmuş olarak kabul ederler.

Zülkarneyn'in Ye'cüc ve Me'cüc üzerine set yapması, onların Allah'a inanmayışları ve inanlara da zarar vermeleri nedeniyledir. Bu bakımdan o salih bir kuldur.

İbn Şahne'ye göre seddi yapanın İskender-i Rumî ve İskender-i Rumî'nin de Zülkarneyn sanılması yanlıştır¹².

Zülkarneyn'in yaşadığı dönem hakkında birkaç tarihi kaynak bize İbrahim peygamber zamanını gösterirler¹³. Diyarbekrî, «Zülkarneyn, Mekte-i Mükerrreme'ye gelip Hz. Halil ve İsmail'in Beytullah'ı yapmakta olduklarını görünce bunun sebebini sordu. Onlar da Allah tarafından görevli olduklarını söylediler. Zülkarneyn buna delil olarak ne gösterebile-

8 Taberî, c. II, s. 139.

9 Taberî, c. II, s. 140

10 Taberî, c. II, s. 144.

11 Kur'an-ı Kerim, Kehf(18)/86.

12 İbn Şahne, v. 86 a.

13 Msl. Risâle -Kitâbu'l-Kurâ ve İbn Gîlî'den naklen-, v. 134 b.

ceklerini sorunca, hemen o anda 5 kişi ortaya çıkıp bunu doğruladılar»¹⁴. der. Azrakî ise Zülkarneyn'in hacc eylediğini ve Hz. İbrahim ile birlikte Beytullah'ı tavaf ettiğini kaydeder¹⁵. Bu kaynaklara dayanarak Zülkarneyn'in Hz. İbrahim zamanında yaşadığına kesin gözüyle bakılabilir. Hızır'ın Hz. Musa ile olan yolculuğu Kur'an-ı Kerim'de anlatılmıştır¹⁶. Halbuki Zülkarneyn ile Hızır'ın muasır olduğu düşünülürse burada bir kargaşa ortaya çıkar. Buna göre ya Zülkarneyn iki tanedir, ya da sürdüğü ömür uzundur. Kaynaklara baktığımızda «Zülkarneyn, zaman-ı Semud' dadır ve ömr-i şerifi 1600 senedir»¹⁷. teziyle karşılaştık. Oysa İbn Şahne'ye göre İbrahim peygamberin doğumu ile Peygamberimizin Hicret'i arasında -Tevrat nüshalarının da bildirdikleri gibi- 2900 seneye yakın bir zaman vardır¹⁸. Öyleyse «Zülkarneyn ikidir. Biri ekber ve biri asgardır»¹⁹. İskender-i Ekber (Büyük İskender)in Kur'an-ı Kerim'de adı zikredilen kişi olduğu hususunda kaynaklarda «Sam b. Nuh evladındadır ki İbrahim aleyhi't-teslîm ile mülakatları vaki oldu. Seyyâh-ı bilâd olup Hazret-i Hızır aleyhi's-salam onun mukaddimetü'l-ceyşinden idi ki ma'an nehr-i hayatı cüst ü cû edip bilmezlik ile Hızır andan nûş edip muhalled oldu. Ve dahi Ye'cüc üzerine İskender seddi bina eyledi ve İskenderiyye binası dahi kavli-i esahh üzre onundur. / Vehb'den bir kavli-i zaifde, İskender-i evvel vakti-i fetrettedir, demişler lâkin İskender-i sâni'den galattır./Zülkarneyn-i asgar İskender-i Yunanî'dir ki Dârâ'nın kızını tezvîc eyledi. / Seddin binasını bir kavilde ona dahi isnad eylediler, lâkin seddin haddini takyîn edenler, onun binası kuvvet-i kudsiyye ile olur ve zâhir-i Kur'an-ı Kerim, evvelki olmak iktiza eder, deyu reddeylediler. İskender-i sâni Dârâ'yı katl ve memleketini zabt eyledikte Rum ve Paris ikisi dahi mülkü oldu. Onun için ona dahi Zülkarneyn dediler. / Milel-i Nahl'de Şehristânî yazar ki İskender, hakîm-i Rumî Zülkarneyn'dir. Lâkin Kur'an-ı Kerim'de mezkur olan bu değildir. Zira eğer bu olsa mezheb-i Arisâl'in hakkaniyetine hükm lazım gelirdi. Bu ise muhaldir./ Bir kavilde de onun ile Hicret-i Nebiviye meyânı dokuz yüz otuz dört senedir dediler»²⁰.

14 Diyanbekri, s. 211 vd.

15 Azrakî, s. 93 vd.

16 Kur'an-ı Kerim, Kehf(18)/65-82.

17 Risâle, v. 135 a.

18 İbn Şahne, v. 86 b.

19 Risâle, v. 135 a.

20 iRsâle, v. 135 a-b.

Yukarıdaki ıktibasları yaptığımız kaynak İbn Bedrun* ve Harezmi**'nin Zülkarneyn ile Peygamberimizin hicreti arasında 900 sene olduğunda ittifak ettiklerini söyler²¹.

Bazı tarihlerde Zülkarneyn'i ekber için «İskender-i evvel»; Zülkarneyn-i asgar için ise «İskender-i sannî» lakapları kullanılır. Bu lakaplardan birini kullanan İbn Adil, İskender-i sâninin Mesih (Hz. İsa)'ten üçyüz yıl önce yaşadığı görüşündedir²². Bu tesbit yaklaşık olarak Makedonyalı Büyük İskender'in yaşadığı zamana tetâbuk eder. İbn Kuteybe ise İskender ile Peygamberimizin hicreti arasında dörtyüz yıl geçtiğini söyler²³. Bu tarih, «Fetret Devri» tabir olunan ve Hz İsa'nın doğumu ile Peygamberimizin hicreti arasında kalan süreye rastlar. Peygamberimizin hicreti 622 yılında olduğuna göre İbn Kuteybe'nin verdiği tarih M.S. 200 yıllarına rastlar ki bu, ne İskender-i evvel, ne de İskender-i sâninin yaşadığı dönem için doğru bir tarih sayılamaz. Üstelik bu tarihlerde yaşamış olup da Zülkarneyn lakabıyla anılan bir kişi de tesbit edemedik.

Kaynakların verdikleri bilgilere göre tarihte iki -belki daha fazla- İskender yaşadığı kesindir. Öyleyse İskender-i Rumî adıyla anılan Makedonya'lı Büyük İskender'in, Allah'ın salih kullarından veya peygamberlerden olan Zülkarneyn ile hiçbir alakası olamaz. Nitekim bunu yazılı kaynaklarda da buluruz. «Hâsıl-ı kelâm İskender ikidir. Evvelki Zülkarneyn, Kur'an'da mezkûr abd-i mü'min-i sâlihdir ve sultân-ı âdildir ve veziri Hızır'dır ve ikinci, İskender-i Rumî, müşriktir ve veziri filozof (Aristales)'dur. İkisi beyninde ikibin seneden ziyade müddet vardır»²⁴.

Zülkarneyn'in adı hususunda da Ebû Reyhan'ın şöyle dediği naklolunmaktadır: «İsimlerinde «Zü» olanlar Yemen'dendir. Zü'n-Nûn, Zü'l-Menâr gibi. Lafz-ı Zû ârabîdir. Zülkarneyn, elkâb-ı Arabiyyedendir. Zü'l-Eklâh, Zû-Enûs gibi. Dediler ki bunlar sahih Yemen ıstılahıdır»²⁵. Bu hususta *Hak Dini Kur'an Dili*'nde geniş malumat vardır. «Zü'l-Menâr, Zû-Nüvâs, Zu'n-Nûn, Zû-Ruayn, Zû-Yezen, Zû-Ceden gibi «zû»lar hep Yemen'dendir.

* İbn Bedrun (Ebû'l-Kâsım Abdülmelik b. Abdullah b. Bedrun)un «Kimâmetü'z-Zehr ve Feridetü'd-Dehr» adlı bir tarih kitabı vardır (bkz. Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa Bl. nr. 808).

** Harezmi (Ebû Bekr Muhammed b. el-Abbas)'nin «Müfidü'l-Ulûm ve Mübidü'l-Humûm» adlı bir tarih kitabı vardır (Mısır, 1310 h., 6 + 222 s.).

21 Risâle, v. 135 b.

22 İbn Adil, c. V, v. 28 a.

23 İbn Kuteybe, v. 121 a.

24 Risâle, v. 136 a.

25 Risâle, v. 134 b.

Halen Afrika kıtasına adını veren Afrîkiş, Zü'l-Menâr unvanıyla mülûk-ı Himyer'in ma'ruflarındandır^{25b}.» «Karn» kelimesi lugatlarda «Boynuz, asır, bir zamanda yaşamış cemaat, insanın tepesi, başın yanları, erkeklerin perçemi, kadınların zülüfleri, güneş kursunun kenarı, bir kavmin başında olan efendisi vs.» anlamlarına gelir. Kelimenin sonunda bir de tesniye (ikilik) takısı vardır. Böylece «Zü'l-Karneyn», «İki karn sahibi» demek olur. Söz konusu ettiğimiz tarihî şahsiyetlerin bu lakabı almaları hususunda kaynaklarda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunları toplu olarak bulabildiğimiz bir kaynakta: «Zülkarneyn lakabına sebep budur ki kavmi onun da'vet-i İslâm sebebiyle başından mahall-i karîn'e darp ile helak edip Hak Taâla yine ihya eyledikte, yine karn-ı diğer mahalline darb ile katl eylediler. Hak Taâlâya yine hayat verdi. İki tağîresi var idi, yani örülmüş saçlı idi, yahut pederi fenne aşına idi ve öyle olmağla bir veledin vilâdeti, bir saat vardır ki ona isabet eylese sultan-ı cihan olup, pes bunun vilâdetine karîb olmağla vaz'-ı haml zuhurunda ayağını valide-sinin mahalline sevk edip velîdin başı vasatına tesadüf eyledi. Tesiriyle iki taraf sivri olup vakt-i ma'hûdda terk eyledikte dünyaya geldi. Yahut sebab-i tekallüb rüyasında şemsin iki tarafından iki eliyle tutmuş idi ve eserü'r-Rü'yâ Fâris ile Rûm'u saltanatla cem' eyledi. Yahut maşruk ile mağribi seyrân eyledi. Veya zamanında iki karn inkıraz bulmuş idi. Veya iki karîn gibi kemik başında var idi. Veya şecaati için idi ki, Türkîde dahi koç-yigit tabir olunur. Veyahut bâlâda yazıldığı üzere Hz. İbrahim ile mülakatta bina-yı Beyt-i Şerif'e me'mûriyyetlerini istidlal edip Hz. Halil ve İsmail tarafından 5 adet koç, şehadetine sebep olmağladır. Yahut altından iki boynuzu var idi. Sorguç ondan kalmış idi. Veyahut başının iki tarafı nehâseng idi. Veya pederi ve mâderi dahi kerîm yani ferûmaye değil ve arak-ı asîl idi. Veyahud ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın dahi kendüye ata olunmuş idi. Veya nûra veya zulmete duhulü için mülakkabe idi ve bu lakab ile İskender-i sâninin sebab-i tesmiyesi ve bazı umûr-ı mezkûrede ona müşâhabetidir. Mesela maşrikayne vüsûlü ve ayn-ı hayatı taleb gibi. Ve dahi Hermes b. Meymûn-ı Lahmî ve Münzir b. Mâû's-Semâ dahi mergûle zaffireleri olmağla mukallebdir. Gah irsâl edip ve gah vurup başlarına bağlarlar idi. Ve hazret-i Murtaza'ya dahi itlâk eylemişlerdir ki başlarında gazadan ve sebab-i şehadeti olan iki şakk olduğu için veya Cennetin bir tarafına mahsus olmayıp, İskender'in dünyada her tarafına mâlik olduğu gibi. Onlar cennetde her tarafa seyr ü sülûka me'zûn oldukları kim «Eser»de «Sen cennetin Zülkarneyn'isin» buyurdular idi. Veya ümmette iki karîn-i vakt gördü. Veya Hasan ve Hüseyin hazretlerinin pe-

deri olmağla, veya Harameyn-i Muhteremeyn'de nüfûz-ı kelimaları veya mahabbet-i tâmları olmasıyla veyahut cümle vasfeyn gibi iki vak'a-i azîm vukuu için olmak dahi yazılmıştır. Veyahud ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın sahibi olduğu için idi demişler»²⁶. denilmektedir. İbn Haldun ise hazret-i Ali'ye Zülkarneyn denilmesi hususunda «Bu iki karn ile ümmetin iki dönemi kastedilmiştir. Yani ya Ali, sen ümmetimin ilk döneminde, zürriyyetin ise son döneminde halife olacaksınız, denmek istenmiştir»²⁷. der. Yine bu konuda Elmalılı Hamdi'nin yazdıkları oldukça mühimdir. «Binaena-leyh Zülkarneyn lakabının vech-i tesmiyesinde karn'ın manalarından her birine nazaran muhtelif mülahazalar mümkün olduğundan müteaddid kaviller söylenmiştir. En meşhuru, Kur'an'ın beyanından da anlaşılacağı vec-hile arzın şark u garbına sahib demek olmasıdır, ki lisanımızda cihangir tabir olunur. / Müfessirinin beyanatından Zülkarneyn lakabıyla telkib edilmiş olan zevatın bir değil, müteaddid olduğu anlaşılıyor. Kur'an'da zikrolunana Zülkarneyn-i ekber deniliyor»²⁸. Bu bakımdan tarihte Zülkarneyn olarak nitelendirilen birçok kişiler olmuştur. Elmalılı Hamdi «Vak-tiyle Yemen'de Tebâbia denilen Himyer mülûkundan bazı büyük fetihlere, ezcümle Mekke'nin binasında Hz. İbrahim'e mülâkî olup ondan ahz-i feyz ettiği rivayet edilen Sa'b ve Semerkand isminin, namına nisbeti nakledilen Semmer yer'aş Zülkarneyn yadedilmiş oldukları gibi Afridun ve İskender gibi arabın gayrıdan olan cihangirlere dahi bu lakab verilmiş ve bun-ların en müteahhiri İskender olmak hasebiyle müverrihin arasında Zülkarneyn şöhreti İskender'in olmuştur. Yehud kitaplarında Zülkarneyn, Rum'dan çıkan bir genç idi ki Mısır ve İskenderiyye'yi bina etti diye mez-kur bulunduğu hakkında bir rivayet dahi görülmek hasebiyle bu babda tarihî münakaşayı bertaraf etmek isteyen bazı müfessirin de Zülkarneyn-i ekber'in İskender olduğunu kabul etmek istemişlerdir. Nitekim Âlûsî de buna zâhib olmuştur»²⁹. der.

Kaynaklar her ne kadar çeşitli kahramanlara Zülkarneyn lakabının verildiğini zikrediyorlarsa da bizim asıl üzerinde durmamız gereken konu gerçek Zülkarneyn'in adının ne olduğudur. Bu konuda da çeşitli görü-şler öne sürülmüştür. İbn Abbas'a göre onun adı «Abdullah İbnü'd-Dahhâk»tır³⁰. İbn İshak ile Bukâî ise «Merziban ibn Merduye el-Yunanî, yani Yuyan b. Yafes b. Nuh evladındandır» derler³¹. İbn Kuteybe Dârâ'

26 Risâle, v. 136 a-b.

27 İbn Haldun, s. 774.

28 Yazır, s. 3275

29 Yazır, s. 3275 vd.

30 İbn Abbas, s. 316.

31 Bukâî, v. 191 b.

dan bahsederken Zülkarneyn'in bir melek olduğunu söyleyerek der ki, «İsmi Sa'b'dır. Yani Sa'b b. Râşid'dir. Rayişin ismi Zî-seddad b. Ad b. Tat b. Sebe'dir»³².

Elmalılı Hamdi ise tefsirinde «Bazıları da Mus'ab ibn Abdullah ibn Feynan ibn Mensur ibn Abdullah ibni'l-Ezr ibn Ayn ibn Zeyd ibn Kehlan ibn Sebe ibn Ya'rub ibn Kahtan demişler.» diye yazar³³. Ebü'r-Reyhan ise bu ismi «Ebû Kerb Semiyy ibn Ubeyd ibn Efrîkiş el-Himyeri» diye kaybeder³⁴. Bu görüşe İmam Fahrüddin Râzî³⁵, Tıbyan Tercümesi³⁶ ve İsmail Ferruh³⁷ da katılır. Lisânü'l-Arab³⁸ ve Tâcü'l-Arûsun Zülkarneyn maddelerinde bu ismi Münzir b Mâû's-Semâ olarak görürüz. Bu zat Nûman b. Münzir'in büyük babası olup başında örülü iki saçı varmış³⁹. Bu konuda başka görüşler varsa da zaman süzgecinden geçirildiğinde bunların birbirlerini yalanladıkları görülür. Nitekim birçok kaynaklar, Zülkarneyn'in yaşadığı zaman diliminde de ihtilafa düşerler.

Kuran-ı Kerim'de adı geçen Zül-Karneyn'in İbrahim peygamber zamanında yaşadığını Târîhu'l-Hamis, Kitâbü'l-Kura ve İbn Gîl'den naklen söyleyen Risâle-i İskender⁴⁰'in görüşünü bazı kaynaklara dayanarak Elmalılı Hamdi de tekrarlar. Hatta İbrahim peygamber zamanında yaşamış olan Afridun ibn Esfiyan ibn Cemşid de bunlardan biridir. Kaynaklar bu kişiyi İran'ın Fişdadiyan hanedanından adalet ve iyi ahlak sahibi biri olarak gösterirler. Hızır da bu kişi zamanında doğup Hz. Musa zamanına dek kalmıştır⁴¹.

İbrahim peygamber'in Tufan'dan sonra 1263'te veya dünyanın yaratılışından 3337 sene sonra doğduğu⁴² ve Fırat nehri yakınlarında Babil kenti ve civarında yaşadığı düşünülünce⁴³, Zülkarneyn'in de yaşadığı dönemler ve bölgelerin bunlara yakınlık gösterdiği ortaya çıkar. Bu sıralarda Hicaz'da Semud kavmi hüküm sürmekteydi. Bu kavim dağları delip taşları oymak ve gayet sağlam evler yapmak konusunda çok ustay-

32 İbn Kuteybe, v. 121 b.

33 Yazır, s. 3277.

34 Ebü'r-Reyhan, v. 83 b.

35 Fahrüddin Râzî, c. V, s. 523.

36 Tıbyan Tercümesi, c. III., s. 37.

37 İsmail Ferruh, c. II, s. 18.

38 Lisânü'l-Arab, s. 210.

39 Mehmed Murtaza, s. 306.

40 Risâle, v. 134 b.

41 Yazır, s. 3277 vd.

42 bkz. İ.A., c. V/II, s. 878 vd.

43 bkz. Tavaslı, s. 33 vd.

dılar. Babil'e yakın olan yerde ve Dicle kıyısında Ninova şehri kurulmuştu. Cevdet Paşa o dönem hakkında şu bilgiyi verir: «Babil'in eski ahalisi olan Nabt kavmi, Süryanî diliyle konuşur ve çok vakit Babil'i başkent yapıp oradan her tarafa hükmederlerdi. Sonra Ninova'da zühur eden Asur devleti bunlara galebe çaldı ve Ninova'yı kendine başkent ettiler. Babil de oraya bağlandı»⁴⁴. Bir kaynakta da bu görüşe yakın olarak Zülkarneyn'in Semud kavmi zamanında yaşadığı söylenmektedir⁴⁵.

Semud kavmi Salih peygamberin gönderildiği kavim olup Şam ile Hicaz arasında yerleşmiştir. Semud'un tarih sayfasından silinmesi M.Ö. 400-600 tarihleri arasında Lihyan krallığı dolayısıyladır⁴⁶. Yine Semud kavmi hakkında M.Ö. 715 tarihli Sargon kitabeleri bize geniş bilgi vermektedir. Sargon'un oğlu -daha büyük bir ihtimalle torunu- olan Naram-Sin'in Zülkarneyn olduğu hakkında da şüpheler vardır. Hatta bu kitabelerde yazılanların Kur'an-ı Kerim'in Zülkarneyn ile ilgili ayetlerine kısmen uygunluk gösterdiği de kabul edilebilir⁴⁷.

Bir rivayette Zülkarneyn'in ömrü 1600 sene olarak kaydedilir⁴⁸. İbn Şahne'ye göre İbrahim peygamberin doğumu ile Peygamberimizin hicreti arasında geçen zaman 2900 senedir⁴⁹. Bu durumda Musa peygamber zamanında yaşadığını Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği⁵⁰ Hızır ile olan ilişkisi de kendiliğinden doğrulanır. Her ne kadar Musa peygamberin ne zaman yaşadığı kesin olarak bilinmiyorsa da miladî tarihe gelinceye dek kendisinden sonra sırasıyla Yuşa, Davud, Süleyman, İlyas, Elyasa ve Yunus peygamberler vardır. Hz. Musa'nın vefatından Yunus peygambere gelesiyeye dek geçen zamanın 979 sene olduğunu da Cevdet Paşa yazar⁵¹. Hz. Yunus ile milad arasındaki zamanı hesaba katmasak bile Hz. Musa'nın vefatı ile Hicret arasında 1600 sene geçtiği bilinmektedir. Gerçi Zülkarneyn'in yaşı hususunda zikredilen bu kabarık rakamlardaki «sene» mefhumunun kaç güne tekabül ettiğini bilmek mümkün değildir. Ancak, eğer yıl hesabına göre alacak olursak Hızır'ın -ki Hızır, Musa peygamber zamanında bir delikanlı olarak gösterilmektedir- Zülkarneyn'e vezir oluşu ve onunla âb-ı hayatı aramaya çıkışı tarihi mutabakat gösterir. Ayrıca

44 Cevdet Paşa, c. I., s. 7.

45 Risâle, v. 134 b.

46 bkz. İ.A., c. x., s. 474 vd.

47 Geniş bilgi için bkz. Erdem, s. 1 vd.

48 Risale. v, 134 b.

49 İbn Şahne, v, 86 b.

50 Kur'an-ı Kerim, Kehf (XVIII)/59-81.

51 Cevdet Paşa, s. 36.

Yüce Allah'ın da bir kulunu 1600 sene yaşatması elbette kudreti haricinde değildir. Hâzin⁵² ve Fahrüddin Râzî⁵³ tefsirlerinde Hz. Ömer'in, birinin yanındakini «Yâ Ze'l-Karneyn!» diye çağırması üzerine «Peygamber adıyla hitabettiniz; bununla da kalmayıp melâike adıyla çağırдыңız.» dediği kayıtlıdır. Bu söze göre Zülkarneyn'in melek olduğu kabul edilebilirse de sözünü ettiğimiz Zülkarneyn'in başka bir kişi olması ihtimali kuvvet kazanır. Nitekim Elmalılı Hamdi der ki: «El-hâlete hâzihi, Afrika kıtasını namına nisbetle tanımakta olduğumuz Afrîkîş, Zü'l-Menâr unvanıyla mülûk-ı Hîmyer'in maruflarındandır. Tanca'ya kadar vasil olduğu Afrîkiyye şehrini bina ettiği, berberileri Filistin, Mısır ve sahiliden Mağrib'e nakleylediği, tarihlerde zikrolunuyor. Lâkin bunun torunu olduğu söylenen Ebû Kerb Semiyî veya Şems ibn Umeyr namında birisi tarihten tesbit olunamamış ve binaenaleyh Ebu Reyhan'ın nakline itiraz edilip bunun, Şemmer yer'aş lafzından muharref olması ihtimali ileri sürülmüştür. Fîlvaki bir rivayette Şemmer, Efrîkiş'in oğlu olup Irak ve Çin'e doğru hareket ederek vardığı yerlerde kitabeler diktirdiği ve Semerkand kalesini yaptığı ve hatta Semerkand, «Şemmer'in kopardığı, yani Şemmerkend», yahut «Şemmer şehri» demek olduğu zikrolunmuş ve bazıları Şemmer'in başında iki saç örgüsü olduğundan dolayı Zülkarneyn tesmiye edildiğini nakletmiş ise de ercah rivayette Şemmer, Efrîkiş'in oğlu değil, Nâşirü'n-Niam'ın oğlu olduğu gibi Hz. Süleyman zamanındaki Belkıs'tan müteahhir olmak hasebiyle Kur'an'daki Zülkarneyn'in daha mukaddem olması iktiza edeceği dermiyan olunmuştur. Nitekim Ebü'l-Fidâ tarihinde der ki; Zülkarneyn Râyîş'in oğlu Sa'b'dır. Babası Râyîş Tübba-ı evvel, Sebe-i asgar'ın oğlu Kays'ın oğlu denilmiş ise de Lokman'ın biraderi Züseded'in oğlu Haris Rayîş'tir⁵⁴».

Bütün bu bilgilerin, tarihin karanlıkları içinden süzülürken bir parça efsane havası teneffüs ettikleri şüphesizdir. Ancak kaynakların ittifakla bildirdiklerine göre Kur'anda geçen Zülkarneyn, Makedonyalı Büyük İskender, yahut İbn Adil'in söyleyişiyle «İskender b. Filisü'l-Makedoniyü'l-Yunâniyyü'l-Mısrî⁵⁵» asla değildir. Beyzâvî'nin de «Zülkarneyn'den murad, İskender-i Rûmî'dir ki padişah-ı ü Fâris ü Rûm'dur. Nübüvvetle şerefyâb olduğunda ihtilaf, iman ve salahında ittifak vardır»⁵⁶ demesinin hikmetini anlayamadık. Büyük İskender'in hayatına bir göz

52 Hâzin, c. III, s. 209.

53 Fahrüddin Râzî, c. V., s. 523.

54 Yazır, s. 3277 vd.

55 İbn Adil, c. V., v. 28 a.

56 Beyzâvî, s. 143.

attığımızda, değil bir peygambere, iman ve salah sahibi bir kula dahi yakışmayacak nice davranışları olduğunu hemen görürüz. Büyük İskender'in ırk ayrımı gütmesi, Yunanistan'da çıkan ayaklanmayı bastırmak için Thebai kentini yerle bir edip 6.000 kişiyi öldürtmesi, Mısır'a girdiğinde kendini tanrı Ammon'un oğlu olarak göstermesi, mabeyincilerine rüşvet vererek Dara (Darius)ı öldürtmesi, girdiği ülkelerin insanlarını acımasızca öldürtmesi ve katliamlar düzenlemesi, içki içmesi, Sus şehrini alınca burayı yakıp yıkarak halka eziyet etmesi⁵⁷ vs. hareketler bu cümleden sayılabilir. Ayrıca çok tanrılı Grek dinine ve Aristo'dan aldığı felsefeye bağlıdır. Kendi tanrılığını ilan ederek işret ve seks partileri düzenleyecek kadar ahlaksızdır ve üstelik dünyanın en namlı eşcinsellerinden biridir⁵⁸. Bütün bu niteliklere sahip olan birinin salih kullardan olması ihtimalini bile düşünmek abestir. Büyük İskender'e Zülkarneyn lakabının verilmesi Anadolu ve Fars ülkelerini istilasından dolayıdır. Bu lakabı ona ilk yakıştıranın Firdevsî olması gerekir. Şehname müellifinin, Pers ordularını hezimete uğratan bir kumandana peygamberlik veya olağanüstülük payesi vermesinin nedeni, kırılan millî gururlarını tamir etmek olmalıdır⁵⁹. Şark edebiyatlarında büyük bir yer işgal eden İskendernâmeler ise Şehnâme'den etkilenerken kaleme alınmışlardır. Böylece İslâm ülkelerinde İskender'in Zülkarneyn olduğu görüşü revaç bulmuştur.

Yunanlı Büyük İskender'in peygamber ve salih kullarından olmadığı kesin olmakla beraber herhangi bir set yapmadığı da tarihen kesindir. Üstelik Kur'an-ı Kerim'deki Zülkarneyn hakkındaki ayetlerin nüzulüne sebep olan olay, Mekke müşriklerinin ve yahudilerin Peygamberimizi imtihan etmek için sordukları sorulardır. Halbuki o dönemde Büyük İskender hakkındaki bilgiler tazedir ve birçok kişiler tarafından bilinmektedir. Hakkında vahiyden başka bir kaynaktan bilgi edinilebilecek birisi hakkında sorulacak bir soru ise bir kişinin peygamber olup olmadığını ortaya çıkaramaz. Bu bakımdan da Büyük İskender gerçek Zülkarneyn olamaz. Üstelik İskender'den sonra da bazı kumandanların şark ve garba seferler düzenlemiş ve set dahi yapmış olduklarını biliyoruz. Roma kayserinin İngiltere'de; İran kisrası Nuşirevan'ın da Kafkas dağlarında yaptıkları setler yanında, Mısırlı Ramses'in doğu ve batıdaki fetihlerden sonra kuzeyde İskitler'e varan ve Akdeniz'den Şap (Hazar) denizine dek uzanan bir set yaptırmış olduğu da herkesçe malum-

57 Carra de Vaux, İ.A., c. III., s. 480.

58 Geniş bilgi için bkz. Adasal, s. 261 vd.

59 Geniş bilgi için bkz. Erdem, s. 6 vd.

dur. Kaldı ki bunların hiç birisi Zülkarneyn lakabıyla şöhret bulmamıştır. Buna rağmen biz inanıyoruz ki tarihi kaynaklar Zülkarneyn lakabını pek mebzul kullanmışlardır. Bu kısmın sonuna, en kesin ve en doğru bilgi sayabileceğimiz Hz. Ali'nin şu sözünü yazabiliriz: «Zülkarneyn, salih bir kul idi ki Allah'ı sevmiş; Allah da onu sevmiştir»⁶⁰.

Tefsirde Zülkarneyn :

Zülkarneyn hakkında çeşitli tefsirlerde yine değişik şekillerde geniş bilgiler buluyoruz. Kur'an-ı Kerim'de adının zikredilmiş olması dolayısıyla müfessirler onun hakkında müverrihlerden daha çok araştırmaya girişmişler ve zaman zaman değişik kişileri bize Zülkarneyn olarak tanıtmışlardır. Buna rağmen onun hakkında en tutarlı bilgiler, yine tefsirlerde yer almaktadır.

Elmalı Hamdi ona zâhir ve bâtından ilim, kudret, âlât ve araç gibi her türlü sebeplerin ihsan edildiğini; bu yüzden her neye yapışsa maksadına yol bulduğunu; batıya ve doğuya yaptığı seferlerden bahsederken burada geçen «batı ve doğu» kavramlarının izâfî olduğunu, dolayısıyla Atlas Okyanusu ile Hint Okyanusu arasında kalan bütün ülkeleri dolaşmış olmasının gerekmediğini söyler/Ayrıca Zülkarneyn'in yaptığı yolculuk karşılaştığı evsiz ve elbisesiz insanların da çadırlarda yaşayan çıplak Sudanlılar veya Avusturalya yerlilerinin olabileceği gibi Afrika'nın doğu sahilleri veya Cezayir yerlilerinin de olabileceği ihtimali üzerinde durur⁶¹. İbn Haldun da aynı görüştedir ve «İfrikiye ve Mağrib'in umranı, tümüyle veya ekseriyet itibariyle çadır hayatı yaşayan, deve besleyen barınaklarda ve dağlardaki sığınaklarda ikamet eden bedevilerden meydana gelir.»⁶² der. Ayette geçen evden habersiz topluluklar bunlar olabilir.

İskender-i Zülkarneyn'in yapmış olduğu set ve bu seddin yeri konusunda Elmalı Hamdi, bunların dağ veya sıra dağlar olabileceğini öne sürerek üç görüş ortaya koyar. Bunlardan ilki, Zemahşeri ve Ebüssud'un fikirlerine uygunluk gösterdiği bildirilen, Maveraünnehir dolayları ve Çin seddi olduğudur. İkinci görüş Kadı Beyzavî'nin beyanlarına uygunluk gösterir. Buna göre set, Azerbaycan dolaylarında Türkistan sınırının bittiği Kafkas dağları olabilir ki buraya Demirkapı dendiği maldur. Nitekim İbn Haldun ve Ebü'l-Fidâ, İran kırsası Nuşirevan'ın bu-

60 Tabrasi, c. II., s. 108.

61 Yazır, s. 3282 vd.

62 İbn Haldun, s. 837.

rada bir set yaptığını haber verirler. İbn Haldun da coğrafya ilimlerinden bahsederken beşinci iklim bölgesi hakkında «Bu iklimin dokuzuncu kısmında Türk kavimlerinden Erkese bulunur. Bunlar Guzz illerinin batısında ve Kimak diyarının doğusunda yaşarlar. Burası, bu kısmın sonunda doğu cihetinden Kokiya dağı tarafından çevrilmiştir. Ye'cüc ve Me'cüc'ü da kuşatmış olan bu dağ burada, güney-kuzey istikametinde ortaya çıkar./Bu istikamette giderek altıncı iklimin dokuzuncu kısmına gider. İlerde bahsedeceğimiz gibi İskender seddi, bu iklimin bu kısmındadır. Bu kısmın Kokeya dağı tarafından kuşatılan bir parçası, kısmın kuzey-doğu köşesinden güneye uzanır. Burası Ye'cüc ve Me'cüc (Gog-Yogog) illerindedir»⁶³. der. Aynı kaynak, seddin yeri konusunda «Arzın mamur olan kısmı, küre biçiminde bir düzlem halinde güneyden kuzey tarafa doğru son derece fazla sarkmıştır. Buranın güney tarafı hattı istivaya, yani ekvatora; kuzeyden ise küre çemberine kadar uzanır. Bunun ötesinde kara ile suları birbirinden ayrılan dağlar bulunur ve Ye'cüc Me'cüc seddi burada bir yeredir»⁶⁴. görüşünü ileri sürer. Oysa seddin kesin yeri konusunda bize, yedinci iklimin dokuzuncu kısmı olan Kıpçak bölgesini gösterir⁶⁵. Bu durumda Zülkarneyn seddi, beşinci iklim ile yedinci iklim kuşağının kesiştiği ve Kokiya dağlarının bulunduğu bölgedeki dağlar arasında olmalıdır. Nitekim yine İbn Haldun, Fadl b. Yahya (Bermekli)'nin burada Ye'cüc ve Me'cüc seddine benzeyen bir set yaptırdığını, bu seddin yalnızca bir tek kapısı olduğunu ve Büttem dağları ile Tibet illerinin arkasına kadar uzanan dağlar arasında yer aldığını⁶⁶ kaydeder. İşte «Bâbü'l-Ebvâb» veya «Demirkapı» diye nitelenen yer burasıdır. Bu bölgeler ise Zülkarneyn'in ayak bastığı topraklar arasında kalır. Seddin yeri hususundaki bir diğer görüş daha akla yatkın görünmektedir: «Şimâlin âhirlerinde iki cebel-i münîf ki Hazkıyal'ın kitabında Âhirü'l-Cirbiya denilmiştir. Bu Cirbiya ismi bize Sibiryaya ismini andırıyor. Bunun ise garbı velyeden cihetten âhiri Ural dağları, şarkı velyeden cihetten de Behreng boğazı tarafları olmak haysiyyetiyle evvelki kavillere dahi münasebeti vardır. Bu surette iki dağın arası İstanoy dağlarıyla Ural dağlarının arası demek olan Sibirya'nın kendisi midir; garbında Ural dağları ile Kafkas dağları arası mıdır; yoksa şarkında Behreng'e doğru Kamçakta tarafındaki dağların arası mıdır, tayin etmek mümkün olmuyor. Kur'an'ın ifadesinde ise bu iki seddin sem-

63 İbn Haldun, s. 322 vd.

64 İbn Haldun, s. 278.

65 Geniş bilgi için bkz. İbn Haldun, s. 329 vd.

66 Geniş bilgi için bkz. İbn Haldun, s. 307 vd.

tini anlayabilmek için mağrib ve maşrik cihetlerinden başka bir kari- ne yoktur. Bundan ise Garbî Rusya ciheti muhtemil olduğu gibi, bir zamanlarda Asya'nın Behreng Boğazı'ndan Amerika'ya ittisali bulundu- na ve Zülkarneyn de târîh-i kadîme ait olduğuna göre Asya'nın şarkın- da, Amerika'nın garbında bulunan Behreng mevkii olmak da pek muh- temeldir. Bunlardan başka şarkta Sedd-i Çin, garbda Bâbü'l-Ebvâb ma- ruf olduğuna göre iki sedden murad bunlar olmak daha zâhirdir denile- bilir. Gerçi Zülkarneyn'in zamanında bunlar henüz mevcut değilse de Kur'an-ın nüzulü sırasında mevcut ve maruf olmaları tarif için kafi ola- bilir. Bu surette bu iki set arasından murad Türkistan olmak lazım ge- lir»⁶⁷.

Tefsirlerde sözkonusu edilen Ye'cüc ve Me'cüc'e gelince; bu isimleri bütün kaynakların kötülükle andıklarına şahit oluruz. Batı aleminin Yagug ve Magug dedikleri bu yaratıkları, İslâm kaynaklarında her ne kadar iki kavmin adı olarak zikrediliyorlarsa da ortak özelliklerinin vah- şet ve kötülük olduğu kesindir. Bu bakımdan onlar, aslı ve soyu belli olmayan, din ve millet tanımaz bir topluluktur. Kıyamet alametleri ara- sında yeryüzünü onların bozacakları, günümüze gelen haberlerdendir. Tefsirlerde bunların Nuh b. Yafes soyundan iki kabile veya iki değil, yirmi kabile oldukları zikredilmektedir. Birtakım kaynaklar da onları, yeryüzündeki insanların onda dokuzu olarak zikrederler⁶⁸. Bu konuda Taberî, «Ye'cüc ve Me'cüc iki kardeşlerdir. Âdem oğullarındandır. Boy- ları katı kısa ve surette hakîr olurlar ama kulakları fil kulağı gibi olur. Onlar gayette çok kavimdir⁶⁹.» der.

Seddin binası ve şekli hususunda kaynakların tanımlarına bakılırsa, bugünkü modern dünyanın demir tuğlalı, bakır sıvalı binaları düzeyinde bir yapı olmalıdır. Halbuki o zamanlarda sanayi ve teknik bu derece ge- niş imkânlara sahip değildi. Hele demircilik ilminde yeterince gelişme kendini göstermemiştir. Kaldı ki müfessirler bu hususta, çeliğin tanımını yapmaktalar. Bundan, ya Zülkarneyn'e Allah tarafından verilmiş İlâhî bir güç; ya da tekniğin daha sonraki yüzyıllarda büyük gelişmeler gös- tereceği ima edilmiş olmalıdır. Kaldı ki Kur'an-ı Kerim'de Ye'cüc ve Me' cüc için, «Artık onu ne aşabildiler, ne delebildiler⁷⁰.» buyurulmaktadır. Halbuki günümüzde nice yüksek dağlar aşılmış, nice sağlam yapılar de- linmiştir. Elmalılı Hamdi bu konuda, «Demek ki bunun sırrı Zülkarney'-

67 Yazır, s. 3286.

68 Geniş bilgi için bkz. Yazır, s. 3288 vd.

69 Taberî, s. 18.

70 Kur'an-ı Kerim, Kehf (XVIII)/97.

in döktüğü mâyide idi. Demek ki o, alelade bir madde değil, ilâhî bir kuvvet idi⁷¹.» demektedir.

Çin seddi, Büyük İskender'in yaşadığı dönemlerde IV. Çin hanedanı tarafından Moğol ve Tatar istilasına karşı yaptırılmış ise de aşılması ve delinmesi Kur'an-ı Kerim'in ifadesine uymamaktadır. Yine Rusya'da bulunan Demirkapı seddi ise artık bugün tamamen yok olmuştur. «Al-lahu a'lem, Kur'an haber verdiği bu duvar, Zülkarneyn'den onun yapılmasını taleb eden kavmin bu sayede teşkil ettikleri hey'et-i ictimâ-iyyetleri olsa gerektir ki demir kütleleri gibi salabetli olan unsurlarına akıtılan feyz-i Rabbânî ile teşekkül etmiş maddî ve manevî bir set demek olur. Eğer bu kavim, müfessirinin naklettikleri vechile Türk idiyse, burada Zülkarneyn'e yardım eden Türklerin mazide arzı fesadden kurtarmak için ettikleri hizmetin ehemmiyeti iş'ar edilmiş olduğu gibi bi'set-i seniyyeden sonra İslâm'a yapacakları hizmete de işaret edilmiş demektir. Şu halde Türklerin inkırazı, Ye'cüc ve Me'cüc seddinin yıkılması demek olacaktır⁷².» Burada, tefsirlere geçmediği halde, son zamanlarda ortaya çıkan Oğuz Kağan'ın Zülkarneyn olduğu görüşünü de hatırlatmadan geçemeyeceğiz. Bilindiği gibi milattan üç yüz küsur yıl önce yaşayan Mete, Çin'e Hind'e Kuzey Asya'ya ve Avrupa kapılarına dek okyanuslararası fetihler yapmış bir kahramandır⁷³. Türk vicdanında Oğuz Kağan olarak destanlaşan bu yiğit kumandan, İskender'in karşısına çıkarılmış bir alternatif ve yeni bir Zülkarneyn adayıdır. Nitekim Zülkarneyn'in ayak bastığı zikredilen bölgelerde o da fetihler yapmış, ülkeler fethetmiştir.

Edebiyatta İskender :

İskender her ne kadar Yunanlı olsa da Zülkarneyn ile hayatlarının karışmasından dolayı İslâm edebiyatlarında önemli yerler tutmuştur. Yani İskender ile Zülkarneyn'in hayatları edebî eserlerde bütünleşmiş ve hemen daima ikisi aynı kişi olarak gösterilmiştir. Hatta bununla da kalınmayıp İskender'e peygamberlik bile yakıştırılmıştır.

Makedonyalı komutanın başarıları ve serüvenleri geniş yankılar uyandırarak hemen birçok dilde eserler kaleme alınmasına neden olmuştu. Bu konuda ilk eser Pseudo Kallisthenes (Düzmece Kalistenes) adıyla M.S. 300 yıllarında yunanca olarak yazılmıştır. Birçok değişme-

71 Yazır, s. 3290.

72 Yazır, s. 3291 vd.

73 Geniş bilgi için bkz. Öztuna, s. 31 vd.

lere uğrayan bu metnin, Aristo'nun yeğeni ve saray tarihçisi Kallisthenes tarafından yazıldığı öne sürülüyorsa da yazılış tarihi açısından bu görüşe iltifat edilemez. Agah Sırrı, eser hakkında, «Batı alemi bu eseri M.S. 300 yıllarında Julius Valerius tarafından yapılan Latince çevirisiyle tanımıştır. Bu özetten sonra eserin tamamı da Latinceye çevrilmiştir. Süryanca, İbranca, Kıpçakça ve Ermenice çevrileri de vardır. Batıda Latince çevirisinden yararlanılarak türlü dillerde şövalyelikle ilgili manzum ve mensur birçok İskender romanları kaleme alınmıştır⁷⁴.» der. Bu tür eserlerden olarak Friedlaender'in Alman diliyle yazdığı «Die Chadirlegende und der Alexanderroman» adlı eseri zikredilebilir⁷⁵.

Edebiyat cephesinde Zülkarneyn'den ziyade İskender'den bahsedilmiş, yer yer de Zülkarneyn'in hayatı İskender'e maledilmiştir. Bunların birçoğu efsanevi çerçevede işlenir.

İslâm edebiyatlarında İskender ilk defa İran'da ele alınmış ve Firdevsî'nin ünlü eseri Şehnâme'de yer edilmiştir. İskender'in zaferlerle dolu hayatı ve ayak bastığı ülkelerdeki insanlar üzerinde korku ve dehşet uyandırmış olması onu, kendilerine maletmek çabasını geliştirmiştir. Hatta Mısır ve İran gibi derin izler bıraktığı ülkelerde, böyle bir kahramanın ancak kendilerinden olması gerektiği fikri ile avunulmuştur. Firdevsî'nin uydurma gerçeklerle onu kendi kanından sayması, kırılan gururlarının da tamiri demektir. Bu nedenle Firdevsî onu İran şah-ları arasında gösterir ve buna delil olarak da Târîh-i Dehkan'dan aldığı söylediği şöyle bir tez ileri sürer: İskender, Feylekos (Philippos)'un oğlu değil, onun kızının oğludur. Dârâ ile üvey kardeşler⁷⁶. Dârâ'nın babası Dârab, aMkedonya hükümdarının kızı Nâhid ile evlenmiştir. Kızda ağır bir koku sezen Dârab bu kokuyu «İskenderiş» denilen ve Rum ülkesinde yetişen bir otlâ tedavi yolunu tutarsa da gönlü kızdan soğuduğu için onu babasına iade eder. Oysa kız hamile kalmıştır. Çocuğu doğunca da otu hatırlayarak ona «İskender» adını koyar. Feylekos da kızının çocuğunu alır ve kendi oğluymuş gibi yetiştirir. Yine bu sıralarda Dârab'ın sarayında da Dârâ adında bir çocuk doğar. Yıllar geçtikten sonra İskender Feylekos'un; Dârâ da Dârab'ın yerine ülkelerinin başına geçerler⁷⁷. Firdevsî'nin bu yakıştırmalarına karşılık yine ünlü bir

74 Levend, Ali Şir Nevai, s. 153.

75 Geniş bilgi için bkz. İ.A., c. V/II, s. 1078 vd.

76 Firdevsî'nin bu tezini daha önceki İslâm müelliflerinin zikretmediğini, bunun yerine Dara'nın Hz. Musa'nın doğumuna ve yetişmesine benzerlik gösteren bir hayatı olduğunu görüyoruz (bkz. Carra de Vaux, Dara m., İ.A., c. III, s. 479 vd).

77 Firdevsî, c. IV., Bölüm, XVIII-XIX vd.

İran şairi olan Nizâmî kadirşinaslık edip bunun aslı yoktur der ve İskender'in Feylekos'un oğlu olduğunu kabul eder⁷⁸.

İran edebiyatı ile Klasik Türk Edebiyatının başlıca kaynakları arasında Şehnâme önemli bir yer tutar. Bir divan şairinin Şehnâme'yi bilmesi kaçınılmaz gibidir. Bu yüzden gerek İranlı gerekse Türk şairleri Firdevsî'nin Şehnâme adlı destanından hayli etkilenmişlerdir. Bunun neticesinde de gerek müstakil kitaplar halinde; gerekse peyderpey İskender adını anmışlar ve kişiliği hakkında çeşitli efsaneler hâlelendirmişlerdir.

İran edebiyatında İskender'in hikâyesi müstakil kitap halinde ilk defa Nizâmî tarafından yazılmıştır. Bu mesnevî daha sonra gerek İran gerekse Türk edebiyatında manzum veya mensur olarak yazılan İskendernâmelerin ilk örneğidir. Şerefnâme ve İkbâl-nâme adlı iki bölümden oluşan Nizâmî'nin İskendernâme'si Firdevsî'nin vermiş olduğu efsanevî malumatı aşarak onu Filip'in oğlu olarak gösterirse de sonunda ona peygamberlik pâyesi vererek Zülkarneyn ile özdeşirir. Yine İran edebiyatında Hüsrev-i Dihlevî, Molla Câmî'nin de birer manzum İskendernâme'leri vardır⁷⁹.

Türk edebiyatının Çağatay sahasındaki İskendernâme'sini Sedd-i İskenderî adıyla Ali Şîr Nevâî yazmıştır. Hamse'yi oluşturan mesnevîlerden biri olan Sedd-i İskenderî Nizâmî'nin İskendernâme'sini örnek almıştır. Nevâî, konusunda önce İskender'in tarihî kişiliğini araştırarak başlar ve yaptıklarının kısa bir özetini verir. Nevâî'nin eserinde orijinal kısımların bulunduğu dikkati çeker. «Sedd-i İskenderî'de göze çarpan ilk özellik, hikâyenin bölümlere ayrılarak her bölümün sonuna konu ile ilgili düşünce, hale uygun hikâye. İskender'in Aristo'ya sorusu ve Aristo'nun cevabı olmak üzere dört parçanın eklenmiş olmasıdır. Bazı kere soru ile cevap birleştirilerek manzumelerin sayısı üçe indirilmiştir»⁸⁰.

Osmanlı lehçesiyle Türk edebiyatının ilk İskendernâme'si Ahmedî tarafından yazılmıştır. Ahmedî, şark edebiyatlarının ortak konuları arasında bulunan kaynaklardan da faydalanmıştır. Firdevsî ve Nizâmî'ye yer yer, yalnızca olayların genel çizgilerinde uygunluk gösteren⁸¹ Ahmedî, bu eseriyle başlıbaşına bir şöret yapmış ve kendinden sonra gelen İskendernâme yazarlarına örneklik etmiştir. Ahmedî'nin 8754 beyit tutarında-

78 Nizâmî, s. 56.

79 Geniş bilgi için bkz. Gökyay, s. 1089 vd.

80 Levend, Ali Şîr Nevâî, s. 177.

81 Geniş bilgi için bkz. Ünver, s. 11 vd.

ki bu mesnevîsi Türk dilinin önem kazandığı bir dönemde ve olabildiğince sade yazılmıştır. Günümüzde bile dikkatleri çekip Türk ve batılı alimlerin incelemelerine konu olabilen Ahmedî'nin İskendernâme'si daha XVI. asırdan başlayarak hemen birçok tezkire müellifi tarafından anılmıştır⁸². Şairin mu mesnevîdeki amacı öğretmek olup içinde birçok ilme ait ansiklopedik boyutlara ulaşan köklü bilgiler vardır.

Türk edebiyatında Ahmedî'den sonra manzum bir İskendernâme Karamanlı Figanî tarafından kaleme alınmışsa⁸³ da henüz eser ele geçmemiştir. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde Cemâli'nin XV. asırda bir İskendernâme yazdığı söyleniyorsa da eser hakkında hiçbir malumat verilmemiştir⁸⁴. Yine Bî-dühan (Tütünsüz) Ahmed Bey namıyla şöhret bulmuş olan Ahmed Rıdvan'ın hamsesi içinde bir İskendernâme mesnevîsi vardır. Bu eser hakkındaki incelemelerini Türk Dili Dergisi'nde bir makale halinde neşreden Agah Sırrı Levend, onu Ahmedî'nin İskendernâme'si ile karşılaştırmış ve iki eser arasında fabla bir fark olmadığını, dolayısıyla Ahmed Rıdvan'ın Ahmedî'yi taklid ettiği sonucuna ulaşmıştır⁸⁵. Yine aynı dergide Hayatî'nin İskendernâme'si hakkında da bir araştırma yer almaktadır⁸⁶.

«Türkçede mensur İskendernâme'ler de vardır. Bunların yazma nüshalarına gerek kütüphanelerde, gerekse hususi ellerde rastlamakta olup en meşhuru Hamzavî'ye isnad olunanıdır. Kıssahanlar tarafından okunan veya anlatılan bu İskendernâme'lerde manzum parçalar da mühim bir yer tutar. Ekseriye bir mahlas bulunmayan bu manzumelerde bazan Ahmedî'nin, bazan da Hamzavî'nin adı yer almaktadır⁸⁷». Türk edebiyatındaki bütün manzum ve mensur İskendernâmelerin⁸⁸, Ahmedî'nin eserini örnek aldıklarını söylersek pek hata etmiş sayılmayız.

İskender veya Zülkarneyn, müstakil konu olmak dışında Klasik Türk Edebiyatında peyderpey de çok anılmıştır. Divan edebiyatı mazmunları içinde yer alan ve daha çok tenasüp ile telmih sanatları münasebetiyle birçok şair tarafından sözkonusu edilen İskender, çok zaman Zülkarneyn yerine zikredilmiştir. Yani bir beyitte İskender sözkonusu edilecekse

82 Msl. Latifi, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi tezkirelerinin Ahmedî maddeleri.

83 bkz. Latifi ve Hasan Çelebi tezkireleri, Figanî maddeleri.

84 Kapsal-Ertem, s. 417.

85 Geniş bilgi için bkz., Levend, Ahmed Rıdvan'ın İskendernâme'si, s. 23 vd.

86 Geniş bilgi için bkz., Levend, Hayatî'nin İskendernâme'si, s. 36 vd.

87 Gökyay, s. 1089.

88 Toplu İskendernâme manzumeleri ve eserleri için bkz. Topkapı Sarayı Ktp. nr. 1539-1557.

âb-ı hayatı araması, dolayısıyla Hızır ile olan yakınlığı ve ölümsüzlüğe ermek için zulumata (karanlıklar ülkesi -ki İbrahim Hakkı hazretlerine göre bu ülke, 6 ay gece, 6 ay gündüz olan Kuzey Kutbudur-) yaptığı yolculuk ile birlikte anılır. Ahmed Paşa'nın şu beytinde olduğu gibi:

Dil-teşne İskender gibi düşdü saçın zulmâtına
Ey Hızr-hat la'linden ol ser-çeşme-i hayvânı sun

Bazan onun ordusunun çokluğu ve cihangirliği nedeniyle de şiirlere konu olduğunu görürüz. Hele hele medhiyelerde övülen kişinin İskender'e benzetilmesi pek meşhurdur. Nef'i Sultan Ahmed için der ki :

Çerh ana ta'zîm edip İskender-i sâni demek
Şânına nisbet meger bir medh-i müstesnâ midir

Yine aynı kasidede,

Belki dârât-ı Skender'le felek bir bendesin
Görse farketmezdi İskender midir Dârâ midir

beyti vardır ki burada da İskender'in Dârâ ile birlikte anıldığını görmekteyiz. Tarihî bilgilerin ışığında gelişen bu tür söyleyişler edebiyatımızda hayli fazladır. Birkaçını şöyle sıralayabiliriz :

Fuzulî, Kanunî için şöyle sesleniyor :

Dergeh-i kadrine bin Dârâ vü İskender gedâ
Hırmen-i lutfunadır fağfûr-ı hâkan hûşe-çîn

Rahmî'nin bir gazelinde şu ibretimiz beyte rastlıyoruz :

Var fenâ deştin temâşa et açıp ibret gözün
Nice İskender türâb olmuş nice Dârâ yatur

İskender'in ülkeler fethetmiş bir cihangir oluşu da çok zaman söz-konusu edilegelmiştir: Beyit Nef'i'den :

Skender gibi tşlib feth-i heft-ıklîme ikbâli
Süleyman gibi gâlib rûzigâra hüküm ü fermânı

İskender'le ilgili efsanelerde onun bir aynasından bahsedilir. Bu ayna hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bazı kaynaklar bu aynanın Hînd hükümdarı Kayd tarafından İskender'e hediye edilen dört kıymetli eşyadan biri olduğunu söylerken⁸⁹, bazıları da bunun Aristo tarafından İskenderiye şehrinde yapılmış olan bir ayna olduğunu kaydederler⁹⁰. Aynanın şekli konusunda yuvarlak (top ayna) veya düz olduğu da rivayetlerle arasındadır. Güya bu aynanın iki yüzü de gösterirmiş. Arka yüzüne yalancılar baktığı zaman görüntü vermezmiş ve İskender de kimin yalan söylediğini bu ayna vasıtasıyla anlarmış. Yine bu aynanın, şehrin hâkim bir tepesine yerleştirildiği ve uzaktan gelen gemilerin seyredilebildiği de efsaneler arasındadır. Hatta bu aynadan güneş ışığı yansıtılarak da düşman gemileri yakılabilirmiş. Bizce bütün bu rivayetler tarihçe meşhur İskenderiye fenerinden kinayedir. Aşağıdaki beyitlerde İskender adı ayna ile birlikte anılmaktadır :

Cilâ vermiş ise âyîne-i İskender'e Risto
Benim sen saykal-ı âyîne-i re'y-i savâbımsın
(Nedim)

Bir âyîneyle İskender nice benzer sana cânâ
Senin her baktığın mir'ât olur âlem-nümâ cânâ
(Şeyhülislam Yahya)

Böyle cevher var elimde neyleyim dünyâyı ben
Başına çalsın felek âyîne-i İskender'i
(Nef'i)

Câm la'lindir senin âyîne rûy-ı enverin
Adı var câm-ı Cem ü âyîne-i İskender'in
(Baki)

Divan edebiyatında İskender bazan da yaptığı varsayılan set ile birlikte anılır Râgıb Paşa'nın şu beytinde böyle bir söyleyiş görmekteyiz :

Eğer maksûd eserse mısra-i berceste kâfidir
Aceb hayretteyim ben sedd-i İskender husûsunda

89 bkz. İ.A., c. V/II, s. 1079.

90 Özön, s. 28.

İskender'in Ye'cüc ve Me'cüc ile olan macerası da divan şairlerimizin gözden uzak tutmadıkları hususlardandır :

Olsa İskender-i hıfzı nıgeh-i lutf-endâz
Çeke Ye'cüc-ı gamı ehl-i dile sedd-i sedîd
(Nazîm)

Halkdan kaldırdı Ye'cüc-ı Frengin zâhmetin
Tığ-ı cevherdârdan sed çekdi İskender gibi
(Sâbit)

İskender'in âb-ı hayatı aramaya çıkışı da bu tür söyleyişlerdendir :

Hüdâvendâ sen ol İskender-i pâkîze-meşrebsin
Akıtdı tab'-ı pâkin ayağına âb-ı hayvânı
(Bâkî)

Zulmetde kaldı tâlib-i mâü'l-hayât-ı aşk
Ey Hızr-ı dil-nüvâz ü Skender-likâ yetiş
(Necâtî)

La'line ol nev-hatın el sundu zülfü bu aceb
K'irdi Zülkarneyn Hızr'ın çeşme-i hayvanına
(Defterdar Mehmed Bey)

Şol Skender isteyip bulmadığı âb-ı hayat
Hâsiyetde idemez bu la'l-i handân ile bahs
(Ahmed Paşa)

Hind hükümdarı tarafından İskender'e hediye edilen eşyalar arasında bir de hiç boşalmayan kadeh vardır :Söyleyiş Ahmed Paşa'dan :

Bir Süleyman-kadr husrevsin ki bezminde tutar
Elde bir câm-ı Skender kâkül-i müşğîn dost

Bu ve buna benzer nedenlerden dolayı Klasik Türk Edebiyatında İskender ve Zülkarneyn'den fazlasıyla bahsedilmiştir. Hızır ve âb-ı hayat başta olmak üzere çok değişik şekillerde ve çeşitli ruh hallerinin, aşıklar haletinin tasvirinde kullanılır⁹¹.

91 Geniş bilgi için bkz. Tolasa, s. 73 vd.

Efsanelerde İskender :

Tarih ilminin sistematik olarak ele alınmasına son yüzyıllarda başlanmıştır. Daha önce kaleme alınan tarihi eserlerin birçoğu belli bir tasniften bile yoksundur. Bu bakımdan tarihe tetabuk eden bilgiler arasında çok zaman müverrihlerin kendi bilgi ve görüşleri doğrultusunda da satırlar sızmıştır. Bu durum Orta çağ ve öncesine ait dönem için daha büyük boyutlara ulaşır ve efsanelere kadar uzanır. Bu nedenle Zülkarneyn ve İskender hakkındaki bilgilerin birçoğu efsanevi kaynaklardan süzülerek gelmiştir. Özellikle Zülkarneyn hakkındaki malumatın çeşitlilik arz etmesi ise, onun, henüz tarih anlayışının ortaya çıkmasından önceki dönemlerde yaşamış olmasından kaynaklanır. Biz, gerek Zülkarneyn, gerekse İskender hakkındaki efsanevi malumatı da ayrıca vermeyi uygun bulduk. Bunları şöylece sıralayabiliriz.

İskender hakkındaki efsanenin Kallisthenes'in eserinden kaynaklandığını daha önce söylemiştik. Buna göre İskender-i sag'ın başına giydiği tolgasında kahramanlığın simgesi olan iki adet boynuz varmış. Yine İskender-i kebîrin Zülkarneyn lakabı almasına da efsanevi bilgiler kaynaklık etmiştir. «Bir vanyanta göre İskender-i kebîr doğduğu zaman hem peygamberliğine, hem hükümdarlığına delalet eden iki boynuzu varmış. Kavmini hak dine davet ettiği zaman ona hücum edip boynuzunun birini kırarak öldürmüşler. Cenâb-ı Hakk yine diriltip kavmini dine davete göndermiş. Bu defa öbür boynuzunu kırarak öldürmüşler. Cenâb-ı Hakk yine diriltmiş. Bunun üzerine ona Zülkarneyn denilmiş»⁹² Bu hikâye bize Circis'in efsanesini hatırlatır⁹³.

İskender-i kebîrin 1600 senelik ömrü olduğu ve her bin seneye bir «karn» denilmesinden dolayı Zülkarneyn lakabını aldığı yine bu kabil-den efsanevi bir rivayet olabilir.

İskender veya Zülkarneyn hakkında İskendernâme'lerde de bir hayli efsanevi rivayet yer almaktadır. Sözelimi Ahmedî'nin eserinde İskender'in 7 yaşından itibaren çeşitli ilimler öğrenip 15 yaşında sultan olduğu, Sokrat, Eflatun ve Aristo'yu vezir edindiği, Hızır ile de zaman zaman görüşüp ondan öğütler aldığı, rüyasında bir meleğin ona Allah'ın kılıcını verdiği, Çin hükümdarı Tabgaç Han'ı bir ejderhadan kurtar-

92 Kapsal, s. 416.

93 Circis, kavmi tarafından 70 kerre öldürülüp tekrar dirilmiştir. Hristiyanlarca Saint George diye tanınan ve M.S. III. asırda Filistin veya Kapadokya'da dünyaya geldiği bilinen Circis'in hayatı Hızır ile de karışmıştır. Hristiyanlarca 5 Mayıs'ta adına yortu düzenlenmesi de bu yüzdendir (Geniş bilgi için bkz. Özön, s. 51).

dığı, kendisini yok etmeye gelen devleri öldürdüğü vs. tarihi gerçeklere uymayan hadislerdendir.

Dârâ, İskender ile yaptığı savaşta ölmek üzere iken İskender'i çağırıp ona karısını emanet eder ve kızı Rusgeng ile evlenmesini ister. İskender de bu vasiyetleri yerine getirir ve düşmanını öldürenlerden onun intikamını alır. Hatta cenazesini de krallara layık şekilde defnettirir. İskender'in Dârâ'yı kendi adamları vasıtasıyla ve hatta rüşvet vererek öldürttüğü gerçeği yanında bu uydurma haberlerin hiç bir önemi olmaz.

Hind sefer sırasında İskender'e Kayd adlı bir Hind hükümdarının dört kıymetli hediye göndermesi de hurafelere uğramış bir gerçek gibi görünmektedir. Denilir ki bu hediyeler çok güzel bir bakire, hiç boşalmayan bir kadeh, her şeyi bilen bir tabib (veya herşeyi gösteren bir ayna) ile bir filozoftur.

İskender'in anası Olympias'ın büyü ile uğraşan, hayaller gören korkunç bir kadın olduğunu tarihi kaynaklardan naklen söyleyen Agah Sırrı Levend, yine Kallisthenes'in eserindeki bazı bilgileri şöyle anlatır : «Eserde İskender'in tarihi kişiliği büsbütün değiştirilmiştir. İskender Makedonyalı Philippos'un oğlu değil, Mısır firavunları soyundan Nektanebas'ın oğlu olarak gösterilmektedir. Mısır'dan kaçan Nektanebas Makedonya'ya gelmiş ve Philippos'un karısı Olympias'ı büyüleyerek onunla münasebette bulunmuş ve İskender böylece dünyaya gelmiştir»⁹⁴.

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen Zülkarneyn'in biri beyaz öteki siyah iki bayrağı varmış. Beyaz bayrağı ile karanlığa hükmederek askerlerine yol açar; siyah bayrağı ile de dünyayı düşmanın gözüne karanlık gösterirmiş. Nereye gitse önünde ışık, arkasında karanlık onu korurmuş⁹⁵.

Târih-i Taberî'de de Zülkarneyn'in efsanevi hayatı hakkında bir hayli malumat vardır. Burada yalnızca ikisini zikretmek istiyoruz: «Pes İskender andan göçdü, bir yere vardı ki Bulgar derler idi, anda kondu. Şâh dört bin âdem seçdi ki hep kırkar yaşında idi. Buyurdu ki hiç pîr getirmeyeler. Şâhın vekîl-i harç bir pehlivanı var idi. Ol pehlivanın yüz-doksan yaşında bir atası var idi. Dâim ol yiğit andan destursuz su içmezdi. Çün şâh buyurdu ki hiç pîr getinmen, ol pehlivan atasını bir sandıka koydu ve azıkların bile yükledi. Derler ki Hızır u İlyas aleyhümessalam padişah ile bile idi. Çün bir ay gittiler, şimale vardılar. Bir gün ol pîr

94 Levend, Ali Şir Nevai, s. 152.

95 Geniş bilgi için bkz. Âli, s. 126 vd.

oğlundan sordu ki taaminızdan artanı neylersiz? Ol haber verdi ki, şâh suya dökdürür. Pir dedi ki, ey oğul, böyle etme, şahın gözüne karşı bir pâre kemikleri dök, etmeleri sakla ki gerek olur. / Hızır aleyhisselam çün ol hâli gördü, bildi ki hayat suyudur, derhal andan içdi ve İlyas aleyhisselama haber verdi. Ol dahi içdi. Atların yudular ve suladılar ve kendileri dahi yundular. Çün bildi ki kendisi murada erdi, İskender mahrum oldu. Derhal anlara emir oldu ki İskender'e varman. Hızır aleyhisselam taşra çıktı, nabeddid oldu. İskender bir pare gitdi, aydınlığa erdi. Bir dağ gördü. Ol dağın üstünde çok yuvalar gördü ve her yuvanın üstünde bir ulu kuş gördü. Gövdeleri yeşil, burunları ve ayakları kızıl idi. Yunânîce söyleşirler idi. İskender çün Yunânîce bilir idi, işitdi ileri vardı. Ol kuşlar İskender'i gördüler. Dediler ki, ey harîs kul! Nice zahmet çekersin. Eğer başını göğe erişdirirsen dahi akıbet ölürsün. Sen zahmet çekdiğin, Hızır u İlyas aleyhümesselama nasib oldu. Şâh bildi ki mahrum olmuştur, ah eyledi»⁹⁶.

İskender Mısır'a girdiği zaman Sıva vadisindeki Ammon tapınağını ziyaret etmişti. O sırada Mısır'lılar onu Ammon'un oğlu ve firavun olarak selamladılar. Bu da İskender-i sagîrin tanrı soyundan geldiği efsanesini doğurdu ve ona yarı insan, yarı tanrı kişiliği yakıştırıldı.

Yine İskender hakkında Nemrut'un kine benzer bir efsane vardır. İskender, ucuna et takılmış bir sopa yardımıyla, yarı aslan, yarı kartal efsanevi yaratıkları uçurmakta ve bunlara bağlı bir sepet içinde de kendisi uçabilmekteydi⁹⁷.

Son olarak İskender'i tali derecede ilgilendirmesine rağmen Ye'cüc ve Me'cüc ile Hızır hakkındaki efsanelerden de bahsetmek istiyoruz. Avrupanın Yagug ve Magug adıyla tanıdığı bu yaratıklar, şeytan zürriyetinden gelirler. Nitekim Batı Roma İmparatorluğu'nu istila eden Hun'lara bu ismi vermeleri onları barbardan da beter görmelerinden dolaydır. Yine Ye'cüc ve Me'cüc'ün, Hz. Adem'in bir ihtilamından meydana geldikleri de efsaneler arasındadır.

Hızır'ın Gilgamesh destanında anlatılan Engidu veya haham Yeşua ben Levi olduğu hususunda efsanevi rivayetler mevcuttur. Gilgamesh

96 Taberi, s. 140 vd.

97 Nemrut da tanrıyı öldürmek için bu yolu denemiş ve yükseldiği bir sırada göklerin doruğuna doğru ok atmıştır. Hatta denir ki Allah onun bu emeğini de karlıksız bırakmamış ve okunu bir balığa isabet ettirmiştir. Bu yüzden halk arasında balığın ölmeden önce bıçakla kesilmesi iyi karşılanmaz. Nemrut balıktan damlayan kanı görünce tanrıyı vurduğuna inanmış ve kendisini tanrı ilan etmiştir. (Ayrıca bkz. Gelişim, s. 63 vd).

hakkındaki bilgi ileride verilecektir. Yahudi efsanesinde ise İlyas ile haham Yeşua ben Levi'nin birlikte seyahat etmelerinden bahsedilir⁹⁸. Ayrıca Hızır'ın, İskender'in öcübaşı; veya Süryânî metinlerine göre kralın veziri ve hatta kralın bile gölgede kaldığı bir vezir olarak karşımıza çıkması uydurmadır. Yine Hızır'ın İskender'le amcazade olduklarına dair de rivayetler vardır. Hızır havalarda uçar ve her yılın aynı gününde İskender seddi üzerinde İlyas ile buluşup Mekke'ye hacca giderlermiş.

Evliya Çelebi'ye göre İskender Kaydafa adlı Mağrib kraliçesine esir olunca, kurtulmak ve intikam almak için Hızır'a başvurmuş. Hızır da himmet buyurup Karadeniz'den Akdeniz'e üç senede bir kanal açmış ve böylece İskender, düşmanının memleketini suya boğmuştur⁹⁹.

Folklor ve destanlarda İskender :

Türk folklorunda özellikle Hızır ile birlikte anılan İskender hakkında halk muhayyilesi bir hayli malzemeye sahiptir. Bunlar içerisinde en meşhuru Evliya Çelebi'den gelen bir rivayete dayanır. Pertev Naili Boratav bu hikayeyi şöyle nakleder : «Bir avcı bir kuş vurmuş, onu gölde temizlerken kuş canlanmış ve göle dalıp kaybolmuş. Meğer bu göl âb-ı hayat kaynağı imiş. Sırrı meydana çıktığı için Allah'ın emri ile bin parçaya bölünmüş ve bin göl olmuş; hangisinin âb-ı hayat kaynağı olduğu bilinmez olmuş»¹⁰⁰. Bugünkü Bingöl şehrinin adı, böyle bir vesileyle konulmuştur. Bu tür mitolojik ve dinî hikâye motiflerinin Türk folkloruna girmesine hiç şaşmamak gerekir. Nitekim yukarıda zikredilen rivayet, kahramanları değişmiş olarak Köroğlu destanlarında da yer alır. Bu rivayete göre kuşu vuran Köroğlu'dur. Kuş gölden canlanıp kaybolunca babasına haber vermeye giden Köroğlu geri geldiğinde gölü bin parçaya bölünmüş olarak bulur. Ancak Köroğlu'nun Kır-At'ı bu sudan içmiştir¹⁰¹. Anadolu'da birçok yerlerde Hızır-İlyas adlı makamlar bulunduğu gibi Zıvın çayı kenarında da böyle bir makam ve bu çaya dökülen bir İskender suyu vardır¹⁰².

Türk halk edebiyatındaki inanışlar gibi daha önceki çağlara dayanan bazı folklorik malzeme ve destanlarda İskender motifine rastlanır. Bunlar içinde en eskisi -konumuzu kısmen de olsa ilgilendiren- Gilgames

98 Geniş bilgi için bkz. Boratav, s. 485 vd.

99 Evliya Çelebi, s. 39.

100 Boratav, s. 463.

101 Geniş bilgi için bkz. Seğmen, s. 34.

102 Geniş bilgi için bkz. Boratav, s. 466.

destanıdır. Bu destan Nirpur'da Assurbanipal'ın kütüphanesinde ve Eti-lerin başkenti Boğazköy'de ele geçmiş olup eski şarkın asırlarca her yerde tanına ve akisler uyandıran beşeriyetin ilk edebî mahsullerinden biridir. Birçok dile tercümesi yapıldığı için çeşitli milletlerin tarih ve folkloruna sızmış olan bu destandaki ana olay, İskender ile Hızır'ın başından geçtiği rivayet edilen olaylara çok benzemektedir. 3.000 yıl evvel yazılan Babillilerin bu millî destanı milletin her ferdine hitab eden ve beşerî hayat problemlerini anlatan özlü eserdir. Destanda Gılgames yüce bir insanın hayat sembolü olarak karşımıza çıkar. «Onda, üçte iki tanrılık, üçte bir insanlık özelliği vardır»¹⁰³. Gılgames, « Fakat ben semavî Şamaş'a itaat ediyorum. Benim için tayin edilen yoldan yürüdüm¹⁰⁴.» diyen «salih bir kul»u andırır. Onun da başının iki yanında iki tutam saç vardır ki Zülkarneyn lakabıyla anılması için bu yeterlidir. Gılgames'in yakın arkadaşı Engidu ise ebedi hayat suyunu arayan bir kişilik sergiler. Gılgames'in Engidu'ya, «Haydi gidelim, herkesin ağzında dolayan uzaktaki Utnapiştım'i görmek istiyorum. Bütün ülkeleri yürüyerek geçtim, sarp dağlar aştım¹⁰⁵.» demesi, Zülkarneyn'in âb-ı hayatı aramaya giderken Hızır'a söylediği sözlerden pek farklı cümleler değildir. Yine bu destanda «Uruk'un etrafına sur yaptırdı¹⁰⁶.» diye başlayan mısralarda bir setten bahsedilir. Bunun İskender seddi olması ihtimali pek de mantık dışı değildir. Eserde Tufan'dan ve Nuh peygamberin kıssasından da bir hayli iktibaslar vardır. Ancak hemen ilavê etmeliyiz ki destanı ortaya koyan şair, çoktanrılı bir dine mensuptur ve eserde de birçok ilah ve ilaheler zaman zaman kendilerini gösterirler. O kadar ki destanın sonuna doğru Gılgames Babillilere her şeyi anlatan ve her şeye vakıf olan bir hikmet tanrısı olarak görünür.

Türk destanları içinde önemli bir yer tutan Şu destanında da Makedonyalı İskender'den bahsedilmektedir. Destanın kahramanı olan Şu, M.Ö. IV. asırda yaşamış bir Saka hükümdarıdır. «Destan, Oğuz boylarının ve Türklerin kaynağını anlattıktan sonra, Makedonyalı büyük İskender'in Asya seferinde Türklerle savaşmayı göze alamadığını ve İskender ordularının bir gece baskını yapan Türklere nasıl yenildiğini dile getirmektedir»¹⁰⁷. Bu destanda, «Büyük» lakabıyla tanıdığımız ve dünyanın sayılı kahramanlarından saydığımız İskender'in, Türk kahramanlığı

103 Schott, s. 16.

104 Schott, s. 48.

105 Schott, s. 81.

106 Schott, s. 15.

107 Gençosman, s. 9.

karşısında küçüldüğünü görmekteyiz. Oysa başka hiçbir kaynaktan buna benzer bir kişilik sergilediğini görmüyoruz.

İskender veya Zülkarneyn hakkında kaynakların zikrettikleri malumat bu kadarla bitmez. Ancak Zülkarneyn'in kişiliği hakkında en belli başlı bilgiler burada anlatılanlardan ibarettir. Bütün bunlardan çıkan sonuçların ışığı altında rahatlıkla söyleyebiliriz ki Alexander the Great, asla gerçek Zülkarneyn değildir. Hele bir peygamber veya salih bir kul olması ihtimali tamamen gerçek dışıdır.

KAYNAKLAR

- Adasal, Rasim (Prof. Dr), Aşk, Cinsiyet, Evlilik, Ankara-1963.
- Ahmed Cevdet Paşa, Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa (Hz. Mahir İz), c. I, Ank. 1985.
- Âlî (Gelibolulu Mustafa), Kühnü'l-Ahbar, c. II., İst. 1977.
- Azrakî (Ebü'l-Velîd Muhammed ibn Abdillâh ibn Ahmed), Ahbâru Mekke (Mekke Tarihi), Beyrut, 1963.
- Beyzâvî (Nâsiruddîn Ebu Said Abdullâh b. Ömer b. Muhammed), Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl, c. I., İst.-1285.
- Boratav, Pertev Naili, Hızır Md. İslam Ansiklopedisi, c. V/I., İst.-1977.
- Brau, H. H., Semud Md., İslam Ans., c. X., İstanbul, 1966.
- Bukâî (Burhaneddin İbrahim b. Ömer), Nazmu'd-Dürer min Tenâsübi'l-Âyât ve's-Suver, Süleymaniye Ktp. nr. 142.
- Carra de Valux, B., Dârâ Md., İslam Ans., c. III., İstanbul 1977.
- Diyarbakrî (Hüseyin ibn Muhammed ibn Hasan) Târîhü'l-Hamîs, Mısır, 1283.
- Ebü'r-Reyhan Bîrûnî (Muhammed b. Ahmedü'l-Hârezmî), Âsârü'l-Bakiyye ani'l-Kurûni'l-Hâliyye, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bl., nr. 0.2947.
- Erdem, Sargon, Zülkarneyn, Zafer dergisi, sayı, 113, İzmir, (Mayıs 1986).
- Eski Yunan, (Resimlerle İnsanlık Tarihi Ans.), c. III., İstanbul, 1986.

- Evliya Çelebi, Seyahatname, c. I., İstanbul, 1914.
- Fahrüddin Râzî, Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr), c. V., Mısır, 1308.
- Firdevsî, Şehname, c. VI., Tahran, 1314.
- Gelişim Genel Kültür Ans. c. VI., -Tarih ve Kültür I.- İstanbul, 1977.
- Gengosman, Kemal Zeki, Türk Destanları, İstanbul, 1972.
- Gökyay, Orhan Şaik, İskendername Md (Genişletilmiş olarak), İslam Ans. c. V/II., İstanbul, 1968.
- Hâzin, Lübbâbü't-Te'vîl min Meâni't-Tenzîl, c. III.
- Homeros, İliada (Çev. Ahmed C. Emre), Varlık yay. İstanbul, 1971.
- İbn Abbas b. Abdullah, Tenvîrû'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbas, Mısır, 1959.
- İbn Adil (Ömer b. Aliyyü'l-Hanbeliyyü'l-Dımişkî), Lübbâb min Ulûmi'l-Kitâb, Süleymaniye Ktp. İbrahim Paşa Bl. nr. 42-48.
- İbn Haldun, Mukaddime (Hzl. Süleyman Uludağ), c. I., II., İstanbul, 1982-1983.
- İbn Kuteybe (Ebu Muhammed b. Abdullah b. Müslim), el-Maârif, Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr. 4441.
- İbn Şahne, (Ebû'l-Velîd Ahmed İbrahim b. Muhammed), Lisânu'l-Hukâm fi Ma'rifeti'l-Ahkâm, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Bl. nr. 210.
- İsmail Ferruh, Tefsîrû'l-Mevâkib, c. II., İstanbul, 1286 h.
- Kapsal, Semra, İskender Md. Türk Dili ve Edebiyatı Ans., c. IV., İstanbul, 1981.
- Kapsal (Semra)-Ertem (Rekin), İskendername Md. Türk Dili ve Edebiyatı Ans., c. IV., İstanbul, 1981.
- National Geographic, In the Footsteps of Alexander the Great, Washington, January, 1968.
- Levend, Agah Sırrı, Ahmed Rızvan'ın İskendername'si, Türk Dili, c. I., sayı, 3, Ankara, 1951.
- , Ali Şir Nevai, c. I., Ankara, 1965.

- , Hayati'nin İskendername'si, Türk Dili, c. I., Sayı, 4, Ank. 1952.
- Lisânü'l-Arab, c. XVII., Mısır, 1303 h.
- Nizâmî, Şerefnâme, c. VI., Tahran, 1316 h.
- Özön, Mustafa Nihat, Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü, İstanbul, 1945.
- Öztuna, Yılmaz, Türk Tarihinden Yapraklar, İstanbul, 1985.
- Risâle-i İskender (Yazarı belli değil), İ. Ün. Edebiyat Fak. Türkoloji Ktp, nr. 9201, v. 134b-136b.
- Schott, Albert, Gılgames Destanı (Çev. Muzaffer Ramazanoğlu), İstanbul, 1942.
- Seçmen, Hüseyin, Köroğlu -Yaşamı, Sanatı, Şiirleri-, İstanbul, 1983.
- Seyyid Mehmed Murtaza, Tacü'l-Arûs, c. IX., Mısır, 1187 h.
- Taberî (Muhammed b. Cerir), Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk Tercümesi, c. I., İstanbul, 1307 h. (Ayrı bir çevirisi Z. Kadirî Ugan ve A. Temur tarafından yapılmıştır -Ankara, 1954-).
- Tabrasî (Ebû Ali Fazlî'bni'l-Hüseyin), Mecmuau'l-beyân, c. II., İran -Taşbasması- 1312 h.
- Tavashî, Yusuf, 28 Paygamberin Hayatı, İstanbul, 1978.
- Tıbyan Tercümesi, c. III., İstanbul, 1307.
- Tolasa, Harun, Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara, 1973.
- Ünver, İsmail, İskendername (Ahmedi), -İnceleme, Tıpkıbasım-, Ankara, 1983.
- Wensinck, A. J., İbrahim Md. İslam Ans. c. V/II., İstanbul, 1968.
- Yavuz, Fikri (Hzl.) Kur'an-ı Kerim ve Meal-i Âlîsi, İstanbul, 1977.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak, Dini Kur'an Dili, c. IV., İstanbul, 1936.